

אהוד נצר – אדריכל, ארכאולוג, עמית ורע

הארכאולוגית. זמן מה לאחר מכן נתמנה למרצה בכיר במכון לארכאולוגיה ובשנת 2000 היה לפרופסור מן המניין עד לפרישתו לגמלאות בשנת 2002.

היקף נושאי המחקר של אהוד נצר, מתקופות קדומות ומאוחרות כאחת, היה רחב ומגוון ביותר. במשך כיוכל שנים היה שותף פעיל בחפירות רבות, לעתים בכמה מהן בעת ובעונה אחת, אם כמנהל, כשותף, כמדריך או כיועץ, והטביע בהן את חותמו בהבנת הסטריגרפיה ותהליכי הבנייה וההרס של האתרים. אהוד הגיע להישגים אלה בזכות כישוריו המיוחדים: הוא היה מסור לעבודתו בכל רמ"ח אבריו, חרוץ ודבק במטרה; היה בעל אינטואיציה חדה והבנה סטריגרפית עמוקה; ידע להבחין בין עיקר ותפל והקפיד בפרטים קטנים כגדולים, וכן השכיל לבחור ולשתף במחקריו צוות מקצועי ומסור. הכשרתו כאדריכל הקנתה לו מיומנות בראייה תלת-ממדית של השרידים הארכאולוגיים לצד יכולת נדירה של תיעוד ורישום גרפי מהירים ואמינים. אהוד היה תלמידו המובהק של מוניה דונאייבסקי, אשר שימש לו "מצפן מקצועי" מאז החפירה בחצור (1956). בהשפעתו גיבש את מיומנותו המקצועית בארכאולוגיה של השדה, וכמוהו הקפיד להתמודד עם בעיות סטריגרפיות בלא דעה מוקדמת או תאוריית רקע היסטורית. גם במתודה של מחקר השדה היה משוחרר ממוסכמות. כך למשל, בניגוד "לשיטת החפירה הישראלית" המקובלת, הדוגלת בחשיפה רחבה של שטחים, העדיף אהוד לחפור באופן חסכוני "בורות בדיקה" מצומצמים, כפי שכינה אותם, ולהרחיבם בהדרגה ובהתאמה להתפתחות הנתונים האדריכליים באתר. מן הראוי להצביע על פן נוסף אשר ייחד את פועלו של אהוד, והוא החשיבות שייחס לשימור האתרים במהלך החפירה ואחריה, לשיקום ושחזור המבנים וכן היוזמה והמעורבות בהקמת גנים לאומיים, כגון בציפורי והרודיון.

עם האתרים הרבים שאהוד היה מעורב בחקירתם נמנו אשדוד (חפירת משה דותן), בית ירח (עם דוד אוסישקין), תל שרע (חפירת אליעזר אורן), ציפורי (עם אריק וקרול מאירס ואחר כך זאב וייס) ובניאס. באתרים אלה, כמו באחרים, תרם באופן משמעותי להבנת הסטריגרפיה והתשתית האדריכלית. במהלך השנים נטל חלק פעיל בחקירת בתי כנסת קדומים כגון חמת טבריה (חפירת משה דותן), עין גדי (עם דן בר"ג ויוסף פורת), סוסיה (עם שמריה גוטמן וזאב ייבין), וגם

הכרך השלושים ואחד של "ארץ-ישראל" מוקדש לאהוד נצר בזכות הישגיו יוצאי-הדופן במחקר הארכאולוגי. מבחר המאמרים בכרך זה, שתרגמו חוקרים רבים בארץ ומח"ל, הוא עדות נאמנה להערכה המיוחדת שזכה לה אהוד בקרב הקהילה המדעית.

הכרתי את אהוד לפני כארבעים שנה, כאשר נענה להזמנתי לשמש בתפקיד האדריכל במשלחת תל שרע בנגב הצפוני, אחר כך היינו שותפים לחפירה באתר קאסרווית שבצפון סיני. במהלך השנים עמדתי מקרוב על מידותיו התרומיות ועל כישוריו המיוחדים וזכיתי לחבר ולידיד אמת וכך גם נקשרו משפחותינו.

אהוד נצר (מנצ'ל), יליד ירושלים (1934), היה בנם של פועה ויוסף-שלמה מנצ'ל, מחנכים ידועי-שם בארץ, והם הקנו לו מילדות את אהבת מורשת העבר. לאחר שירותו הצבאי למד אהוד אדריכלות בטכניון (1956-1959) ועבד בתחום זה במשך כמה שנים במשרד אדריכלים בירושלים וכשנה אחת בדנמרק. עוד בעת לימודיו בטכניון הועסק בחופשות הקיץ (1956-1958) כמוודד בחפירות חצור והיה יד-ימינו של אדריכל המשלחת, עמנואל (מוניה) דונאייבסקי. כאדריכל במשרה מלאה מצא פנאי להשתתף בחפירות משה דותן בחמת טבריה ובתל אשדוד. בשנת 1963 הזמין יגאל ידן את אהוד לשמש אדריכל משלחת מצדה לצדו של מוניה, וכן נשא באחריות מטעם רשות הגנים הלאומיים לעבודות השימור והשחזור של האתר והכשרתו לאתר תיירות. מעורבותו בחפירות מצדה פתחה לפניו לראשונה צוהר למפעלי הבנייה של הורדוס, נושא שהיה ברבות הימים למוקד פעילותו המחקרית ולמפעל חייו. וכאן אציין כי עד למינויו בשנת 1970 לאדריכל המכון לארכאולוגיה באוניברסיטה העברית בירושלים, היה אהוד פעיל ביותר כאדריכל בשימור האתרים בקומראן ובארמון הישאם ביריחו. הוא נמנה עם צוותי האדריכלים ששקדו על שיקום השכונות משכונת שאננים, עין כרם וימין משה בירושלים וכן עמד בראש הצוות שהכין את תכנית-האב הראשונה לשיקום הרובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים. בשנת 1978 סיים אהוד את עבודת הד"ר שלו בהנחיית פרופ' יגאל ידן בנושא: "נתוח ארכיטקטוני ארכיאולוגי של הבניה מהתקופה ההרודיאנית בהרודיון וביריחו". מחקר זה היה פועל יוצא של חפירותיו באתרים אלו וכאן נתגבשה תפיסת עולמו, ששילבה את המתודה האדריכלית בדיסציפלינה

שיטתי של המבנים והמתקנים באתר. בשנים 2001–2008 יצאו לאור ארבעה כרכים מפוארים על ארמונות החורף מימי בית שני ביריחו, הכוללים גם את מחקריהן של רחל בר-נתן על המכלול הקרמי ושל סילביה רוזנברג על עיטורי הקירות והרצפות בארמון הורדוס. נציין כי שניים מכרכים אלה (I ו-II) זכו באופן יוצא דופן לפרס נוסף ע"ש איירין לוי-סאלא. כן הופיע בדפוס הדוח הראשון של מחקרי הרודיון (1981). בין לבין כתב אהוד ספר מדעי-פופולרי, "ארמונות החשמונאים והורדוס הגדול", שפורסם גם באנגלית ובגרמנית והוא כתוב בלשון שווה לכל נפש ומאיר להפליא. בכרך זה נכלל פרק מרתק במיוחד, "הארמונות הנעלמים אשר בירושלים", ועניינו הארמונות המפוארים שעמדו בעיר בימי בית שני ושרידיהם לא נמצאו. בפרק זה אהוד מנתח ומשחזר ביד אמן את תבנית הארמונות על-סמך המידע שהשתמר בכתבי יוסף בן מתתיהו. בשנת 2003 יצאה לאור בגרמנית מונוגרפיה חשובה ביותר על האדריכלות הנבטית, שבה התמודד אהוד בכישרון רב עם סוגיה אדריכלית מיוחדת במינה, והציע משנה סדורה ומקורית על מאפייני האדריכלות הנבטית ומקורותיה ועל הטיפולוגיה של חזיתות הקברים המפוארים בפטרה ובאגרה (מדאעין צאלח). מן המאמרים הרבים שכתב נציין את מחקריו על מקדש אוגוסטוס בשומרון, על מקדש הורדוס בירושלים, על הארמון הקסום של הורקנוס לבית טוביה בעראק אל-אמיר שבעבר הירדן, על ההצעה לזיהוי אב-טיפוס חשמונאי לבתי הכנסת הגליליים ועל ארמון השונית בקיסריה. היהלום שבכתר תרומתו המדעית הוא הספר המתודי, "האדריכלות של הורדוס הבנאי הגדול", שהופיע בשנת 2006 באנגלית ובגרמנית. "אופוס מגנום" זה הוא פרי עבודת מחקר שיטתית ומעמיקה במשך יותר מארבעים שנה באתרים הרבים שנבנו בידי הורדוס המלך, ובו הציג אהוד תבונה אדריכלית מגובשת, לרבות דיונים בהיבטים לוגיסטיים, כרונולוגיים-היסטוריים, זיקה לבנייה החשמונאית והשפעות חוץ מסוריה (אנטיוכיה), ממצרים (אלכסנדריה) ומאיטליה. "האדריכלות של הורדוס", שהוקדש לרעייתו דבורה, הוא תמרור לפועלו המדעי של אהוד וישמש עוד שנים רבות מדריך לאדריכלות ההרודיאנית. מן הראוי לציין כי בעיזבונו המדעי הותיר אהוד עוד כמה כתבי יד חשובים, כגון מחקר על הארכיטקטורה של ימי הבית השני בהר הבית, כולל ניתוח העדויות שבכתב על בניית הר הבית ועל המונומנטים שעמדו בפסגתו. נקווה כי עוזריו ותלמידיו יביאו לדפוס את תוצאות החפירות בהרודיון ומפעלים אחרים שאהוד לא זכה להשלימם.

המורשת המדעית העשירה של אהוד נצר משקפת בעליל את מעמדו כבר סמכא מהשורה הראשונה באדריכלות של ארץ-ישראל בימי בית שני, ואין חולק על כך שהוא היה החוקר המובהק בדורנו בתחום האדריכלות ההרודיאנית. אהוד היה איש נעים הליכות, צנוע וישר דרך. הוא ניחן בסבלנות וביכולת להקשיב לאיש שיחו, תלמיד כעמית, ולשתפו במידע וברעיונות. אדגיש כאן את האמון שרחש לתלמידיו ולשותפיו הצעירים כאשר הפקיד בידיהם את המשך

זכה לחשוף את אחד הקדומים שבהם ביריחו. בעת האחרונה נתפנה מעיסוקיו הרבים והשתתף בחפירת בית הכנסת בסרדנה שבאלבניה (עם גרעון פרסטר ואטלבה נאלבאני). אהוד ראוי להימנות עם חוקרי ירושלים, אם כי חפר בה אתרים בודדים בלבד, כגון חפירת הצלה ליד תוואי החומה השלישית ומבנה קבורה (?) בסגנון אופוס רטיקולטום (עם שרה בן-אריה), וזאת בזכות תרומתו המקורית להבנת התכנון הכולל של הר הבית – מפעל הבנייה המונומנטלי ביותר של הורדוס ומכלול המקדש והעזרות שבנה על פסגתו – וכן ההצעה המאלפת לשחזור הארמונות-מצודות של ירושלים בימי בית שני. בחפירתו המשותפת בקאסרווית שבצפון סיני ראיתי את אהוד במיטבו כאשר התמודד עם אתגר מקצועי-אינטלקטואלי בשחזור המקדשים הנבטיים, שהשתמרו באופן נדיר למלוא קומתם לאחר שנקברו כליל מתחת לדיונות החול. מחמת סכנת התמוטטות אי אפשר היה להגיע למפלסי הרצפה של הבניינים אבל אהוד שחזרם בכישרון רב מהמסד ועד הטפחות. נראה כי חפירת מקדשי קאסרווית נטעה בו את השאיפה להתמודד ברבות הימים באופן מעמיק עם האדריכלות הנבטית ולחבר מונוגרפיה מיוחדת בנושא זה.

מפעל חייו של אהוד נצר עמד בסימן חקר האדריכלות בארץ-ישראל ובשכנותיה בימי בית שני, ובראש ובראשונה מפעלי הבנייה של הבנאי הגדול הורדוס, אשר להם הקדיש את מיטב אונו וכישרונו. במהלך ארבעים שנות מחקר רצופות חקר אהוד את אתרי המפתח של ימי הורדוס, בייחוד מצדה וארמונותיה, מכלול הארמונות ביריחו ומבצריה, הרודיון והמפעלים המרהיבים בקיסריה, לרבות הנמל המלאכותי וארמון השונית. גולת הכותרת של הישגיו המדעיים הייתה החפירה המאתגרת באתר הייחודי הרודיון, הארמון-מבצר שהיה גם מקום הקבורה המלכותי. מאז העונה הראשונה בשנת 1972 ועד יומו האחרון בשדה הוא פעל עקב בצד אגודל לאיתור קברו של הורדוס, עד שבשנת 2007 עלה בידו לחשוף את שברי הסרקופגים ואת בסיס המצבה ולהביא לפענוח החידה. במחקר זה הגדיל אהוד לעשות, שכן "נכנס לנעליו" של הורדוס, המתכנן והבנאי רב התושייה, כאשר ניתח את השיקולים שעמדו לפניו בבחירת מקום הקבר, פענח את השלבים השונים בתכנית הקבורה, שחזר את מסע ההלוויה ואפילו בחן את מצבו הנפשי של הורדוס באותה עת.

לצד עבודת שדה רצופה ושוחקת עלה בידו אהוד להביא לדפוס יבול עשיר של מחקרים: דוחות חפירה, מונוגרפיות ומאמרים רבים, שהיו לנכסי צאן ברזל של הספרייה הארכאולוגית וההיסטורית של ימי בית שני. אלה משקפים את חריצותו ואת תחושת האחריות שלו לפרסום מלא של תוצאות מחקרי השדה. בין הפרסומים הבולטים ראוי למנות בראש ובראשונה את כרך III בסדרת הדוחות של מצדה (1991). כרך רב היקף זה (655 עמ'), שזכה לפרס ע"ש איירין לוי-סאלא מטעם אוניברסיטת בן גוריון בנגב על הפרסום המדעי הארכאולוגי הטוב ביותר באותה שנה, הוא עמוד השדרה של פרסומי מצדה. הוא כולל דוח סטרטיגרפי מפורט ותיאור

בארץ ובחו"ל. מאז פטירתו הוקדשו לזכרו ולפועלו ימי עיון ומושבים מיוחדים בכינוסים מדעיים, שבהם העלו על נס את תרומתו הייחודית למחקר הארכאולוגי. בפברואר 2013 נפתחה במוזיאון ישראל ברוב עם תערוכה חסרת-תקדים בהיקפה ובאיכותה המקצועית על תקופת הורדוס ומפעלי הבנייה המרשימים שהותיר אחריו. התערוכה, שנקראה "הורדוס: מסעו האחרון של מלך יהודה", הוקדשה לזכרו של אהוד נצר, שהיה מיוזמיה ולמעשה הדמות המובילה בהנחיה וביעוץ מדעי. את התערוכה ליווה ספר מהודר, הכולל מאמרים רבים על היבטים היסטוריים, אמנותיים וארכאולוגיים בתקופת הורדוס. לממצאים הרבים מחפירותיו מוקדש מקום מרכזי בתערוכה. כמצופה, הרודיון – אשר תפסה מקום כה מרכזי בחיי הורדוס ובמותו והייתה לפסגת הישגיו בתחום היצירה האדריכלית – הייתה גם גולת הכותרת בהישגיו המדעיים של אהוד נצר והקנתה לו שם עולם. בתערוכה הייתה הרודיון מיוצגת במבנה המשוחזר של הקבר המונומנטלי ובחדר האירוח המלכותי שמעל לתאטרון, על קירותיו המעוטרים בציורי קיר מרהיבים, וכן שוחזר במלואו חדר הכס של הורדוס ביריחו. התערוכה מבטאת באופן סמלי את הזיקה האינטלקטואלית שבין המלך הבנאי הנועז לאדריכל-הארכאולוג, שאלפיים שנה מאוחר יותר הקדיש את מיטב שנותיו לחקר יצירתו האדריכלית.

יהי זכרו ברוך.

אליעזר אורן

* הרשימה כוללת דברים שנאמרו ביום העיון אשר נערך בהר הצופים לציון יום השנה לפטירת אהוד נצר.

המחקר באתרים מרכזיים אשר עסק בחפירתם ובחקירתם. כך לדוגמה "מסר את מושכות" חפירותיו בעין גדי (ליוסף פורת), בקיסריה (לברברה בורל ולקתרין גליסון), בציפורי (לזאב וייס) ובמצדה (לגיא שטיבל).

אהוד היה איש משפחה מסור. עם רעייתו דבורה (דוב), שהכיר בחפירות מצדה ונשא לאשה בבאר שבע (1964), ועם ילדיהם חנה, רותי, יוסף ויעל ועשרת נכדיהם הקים משפחה לתפארת. זכור לי היטב כי בעת חפירתנו בסיני נהג אהוד בהפסקת הצהריים לפרוש עם צלחתו למקום שקט ושם היה משרבט מכתב לילדים ומתאר במילים את הקורות אותו וכיד האמן הטובה עליו היה מאייר בחן רב את הנוף המיוחד: גמלים, דקלים ודיונות חול, ומצא דרך להעביר את המכתב "ארצה" עם אחד החיילים שיצא לחופשה. משכנה הצנוע של משפחת נצר ברחוב מדבר סיני בגבעת המבתר היה בית מכניס אורחים, כולל לינה לעת מצוא, ותמיד היה שוקק חיים בבני הבית, חברי צוות החפירות ואורחים. כמה מחדרי הבית שימשו, בין השאר, למשרדים ולארכיונים של משלחות החפירות, מקום עבודה לחברי הצוות, שולחנות לשרטוט, למחשבים, ולרפאות מזדמנת של ממצאים, וכן מחסן לציוד חפירה. במטבח הקטן לובנו, על כוס תה מהביל ועוגיות מאפה בית, כל הסוגיות שעמדו ברומו של העולם המשפחתי והמקצועי.

אהוד קיפד את חייו ב-28 באוקטובר 2010, לאחר שצנח מגובה רב לתוך מבנה התאטרון הקטן בהרודיון. הוא נסתלק מאתנו בטרם עת בעודו במלוא אונו ובידיו תכנית מחקר שהייתה מספיקה לעוד מעגל חיים שלם. מותו הטראגי, באופן כה סמלי בקרבת המבנה החרב אשר זיהה כקבר הורדוס המלך, שהיה לפסגת עבודתו המדעית, הותיר אחריו חלל רחב, אישי ומדעי. אהוד חסר לכולנו, בראש ובראשונה למשפחתו ולחוג ידידיו הקרובים, ובמעגלים רחבים יותר לעמיתיו ומוקיריו